

AMANMYRAT BAÝMYRADOW,

*Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen
milli dünýä dilleri institutynyň mugallymy,
filologiýa ylmylarynyň doktory*

«ISGENDERI KYLYP JAHAN MERDANY»

Akyldar Magtymguly Pyragy «Isgenderi kylyp jahan merdany» diýip, ýöne ýere aýtmandyr. Şahyryň her bir aýdan şahyrana jümlesinde uly manynyň, çeper we taryhy hakykatyň ýatýandygy hemmä belli. Isgender baradaky bu setir hem şeýle mana eýedir. Şahyr gadymy şahslaryň arasynda häli-şindi Isgendere ýüzlenýär. Bu usul şahyryň zehin hem döredijilik gorunyň egsilmez hazynadygyna ýene bir gezek kepil geçýär. Isgenderiň adynyň dünýä halklarynyň arasynda ýaýraýşyna, olaryň milli gahrymanyna öwrülişine göz ýetiren şahyr bu hakykaty kinaýa bilen bir setire sygyrypdyr. Bu Magtymgula mahsus ussatlykdyr.

Dünýä taryhynda basybalyjy şa hökmünde ymykly ýer alan Aleksandr Makedonskiý (b. e. öňki 384–322-nji ýyllar) – Isgender Zülkarneýin ady bilen Gündogar halklarynyň köpüsiniň milli çeper gahrymanyna öwrülipdir. Ýüz ugra ylymda Isgenderiň Makedonskiý dældigi baradaky pikiriniň bardygyny bellemelidir. Biruny we orta asyrlarda ýaşan alymlardyr söz ussatlarynyň işlerinde, edebi we folklor eserlerinde Arastu (Aristotel) bilen Isgender hakda söhbet edilýär. Aristoteliň Makedonskiniň mugallymydygy bolsa taryhy hakykat. Şoňa görä, biz jedelleşmän, Isgender hakdaky ylmy we çeper maglumatlaryň köklerini yzarlap, bu barada öz pikirimizi aýtmakçy.

Gadymy grek galkynyşy arap, pars we türki halklaryň ylmyna, medeniýetine düýpli täsir edipdir. Gadymy grek eserleri, ylmy bolsun, çeper bolsun, tapawudy ýok, terjime edilende, olardaky grek atlary arap atlary bilen çalşyrylypdyr. Olaryň käbiri mukaddes Gurhany kerimde-de ýatlanýlar. Makedonskiý hem şu at bilen mukaddes Gurhany kerimde ýatlanyp geçilýär. Wagtyň geçmegi bilen Isgender baradaky ylmy we çeper eserler geografiýasyny giňeldipdir.

Şu uzak taryhy ösüşli ýol onuň çeper ykbalyna öçmejek yz salypdyr. Ol mifiki edermenlik bilen anyk edermenligiň arasynda

köpri bolup, ikisinden hem öz paýyny alypdyr. Bu şahsyň şeýle wasp edilmegi ýöne ýere däl. Ol dünýäniň taryhynda beýik basybalyjy bolşy ýaly, halk döredijiliginde we edebiyatynda hem özboluşly «basybalyjylyk» hyzmaty artygy bilen ýerine ýetiripdir. Taryhçylaryň, alymlaryň, edebiyatçylaryň, söz ussatlarynyň dürli çaklamalary bilen Isgender öz taryhy kökünden üzülip, çeper dünýäniň girdabyna düşüpdür. Orta asyrlarda ylmy we çeper döredijilikde häli-şindi ady tutulypdyr. Dünýä folklorunda ol has gadymy döwre – mifologiki dünýä gadam basyp, ýeri, gögi hem bu dünýäni eýelemäge dalaş edipdir. Täsin ýeri, Isgender ýatdan çykmandyr, orta ýolda hem galmandyr: gadymy çeper mifologik dünýädäki we maddy-ruhy gymmatlyklara baý şu dünýädäki çeper döredijilikde öçmejek yz galdyrypdyr.

Isgender döwri, halky, dili we dini dannamandyr. Halklaryň çeper döredijilik aňynyň, ukybynyň köptaraplylygy-da oňa düýpli täsir edip bilmändir. Ol bir görseň, mifiki gahryman, bir görseň, dana, bir görseňem edermen, ýene bir görseň zalym, bir görseňem wäşi gahryman. Şu sypatda ol gadymyýetden şu döwre çenli dünýäniň çeper döredijiliginde öz agalygyny saklap gelipdir. Şoňa görä Isgender hem-de onuň ýörişleri baradaky taryhy we çeper maglumatlar dürli görnüşde biziň döwrümize çenli ylym hem döredijilik dünýäsinde saklanypdyr. Taryhçylar, söz ussatlary «Isgendernamalary» döredipdirler. Isgenderiň çeper keşbine dürli häsiýetleri goşupdyrlar.

Isgender baradaky ilkinji söhbetimizi Gündogaryň gadymy taryhyna we ýazuw ýadygärliklerine belet alym Abu Reýhan Birunyň «Awesta» barada aýdanlaryndan başlalyň. Biruny şeýle ýazýar: «Awestanyň» on iki müň malyň derisine altyn harplar bilen ýazylan üç sany golýazmasy bolupdyr. Isgender bir nusgany ýok edipdir, ikinji nusgany Ýunanystana ugradypdyr we lukmançylyga, astronomiýa degişlisini ýunan diline terjime etdiripdir. Golýazmanyň üçünjisini otparazlyk dinine wepaly adamlar gizlin saklap galypdyr».

Hakykatda, Isgender Orta Aziýany basyp alanda, «Awesta» kitaby we otparazlyk dinine ynanmak güýçli bolupdyr. Bu barada gadymy çeşmelerde ygtybarly maglumatlar saklanyp galypdyr¹. Is-

¹ Тахир Карим. По следам «Авесты». Ташкент, 2007.

gender Amyderýanyň Horezme ýakyn bölegini alanda, ol ýerde Farazman (Par Azman) patyşalyk edipdir. Farazmanyň Wahuman (Wahymen) diýen weziri bolupdyr. Gadymyýetde bu ýerde Kawi-Kawata (Käbi-Käwata) we Käwi Usun (Uzyn) ilkinji döwleti döredýär. Soňra Kawi Siýawarşon (Siýawuş), aýratyn hem Kawi Hosraw (Hysrow) döwründe Horezm merkezleşen döwlet bolupdyr.

B. e. öňki VII asyryň soňunda bu döwlet dargap başlapdyr. Hut şu döwürde merkezleşen umumy pikir gerek bolupdyr, aýratyn hem döwletiň bitewiligini saklamakda, taýpalary birleşdirmekde, köphudalylyga ynanýan adamlaryň arasynda deňligi saklamak üçin gerek bolupdyr. Şu hem Zaratuştranyň döreden «Awesta» kitabynyň gatларында öz beýanyny tapypdyr. Birunynyň we beýleki alymlaryň işlerinde bu mesele ylmy taýdan öz çözüdini tapypdyr. «Awestanyň» şöhraty we onuň ündeýän dini bada-bat Isgenderiň ünsüni özüne çekipdir. Taryhdan belli bolşy ýaly, ol b.e. öňki 334-nji ýylda parsalaryň üstüne ýoriş edipdir. 329-njy ýylda özüniň hökümdary Darini öldürip, ýerine geçen Bessiýi yzarlapdyr. Gysga döwrüň içinde dünýäniň ösen döwletleriniň ençemesini basyp alan Isgender sogdlar bilen köp gezek çaknyşmaga mejbur bolupdyr. Ahyry hile bilen sogdlaryň häkimi Spitameniň kellesini alypdyr.

Öz döwründe Horezm şasy sogd halkyny goldapdyr. Şonuň üçin Horezm şasy Makedoniýanyň güýçli hökümdarynyň huzuryna baryp, ondan aman dileýär. Şol wagtda Horezm şasy öz goşunyna Öküz (Amyderýa) derýasyndan geçmegi buýurýar. Şeýle etmek bilen, Horezm şasy Isgendere özüniň halkynyň edermenligini, agzybiriligini görkezmeği bolupdyr.

Isgender Horezm şasy Farazmany we onuň weziri Wahumany garşylajak ýerinde uly ot ýakdyrypdyr. «Awestanyň» bir bölegini oda taşladypdyr. Ertesi Horezm şasy Isgenderden öz ýurduna gaýtmaga rugsat bermegini sorayar we ondan mukaddes kitabyň soňky nusgasyny ýakmazlygy haýyş edýär. Isgender Horezm şasynyň gaýduwsyzlygyna, edermenligine kaýyl galyp, oňa Horezme gitmäge rugsat berýär. Isgender «Awesta» kitabyny Horezme eltmeği üçin, şanyň ýanyna bäs ýüz sany makedonly esgerleri goşýar.¹ Taryhy mag-

¹ Тахир Карим. Последам «Авесты». Ташкент, 2007, 21–28 sah.

lumatlardan belli bolşy ýaly, Farazmen Isgenderiň ýanyndan çykyp, makedoniýaly esgerleri yzyna goýberýär we kynçylykly ýollary geçip, Hodarkät (Kät) şäherine barýar. Soňra bu şäher Horezmiň paýtagtyna öwrülýär.

Ýurtlaryň ykbaly ýaly, «Awesta» kitaby hem dürli wakalaryň şaýady bolýar. Özbek alymy Tahyr Kerim şeýle maglumaty getirýär: «Birnäçe wagt geçenden soň, Isgender özüniň tagtyna çykýar. Tagtyň sag tarapynda mukaddes «Awesta» kitabynyň baplary üşmek bolup ýatyrdy. Meýdanda Horezm şasyna garap duran halaýyk dymyp durdy. Ýigrimi baş ýaşlaryndaky bir ýigit Isgenderiň ýanyna gelip, baplaryň birini gözden geçirip başlaýar. Soňra başga bir baby eline alýar. Isgender ýigide ünsli gözläp durýar-da, soňra ondan sorayar:

– Arestobul! Sen bu kitaby okap bilýärmiň?

– Elbetde ýok – diýip, Arestobul jogap berýar. – Bu biziň dilimizde ýazylmandyr.

– Biziň adamlaryň arasynda bu kitaby okap biljek barmy? – diýip, Isgender oňa ýüzlenýär.

– Meniň pikirimçe, ýok bolsa gerek – diýip, makedoniýaly kellesini ýaýkaýar we sözüni dowam edýär. – Ähli ýunanlaryň içinde diňe bir adam bu kitaby okap biler. Siz ol adamy tanaýarsyňyz. Ol siziň mugallymyňyz beýik Aristotel. Diňe şol okap biler. Siz öz gyljyňyza daýanyp, dünýäniň ýarysyny basyp aldyňyz. Ýüz-müňlerçe adam pida boldy. Ýandyrylan şäherleriň, obalaryň ady sanardan kän. Sogdlar öz hökümdary Spitameni goldanlygy üçin, olaryň iki ýüz müňüsiniň kellesini aldyňyz. Şu söweş bir tarapa, ol ýatdan çykar, emma olaryň mukaddes kitabyny oda ýakanyňyz ýatdan çykmaz.

Isgender:

– Näme üçin? – diýip haýkyrýar.

Makedoniýaly akylдар ýuwaş ses bilen:

– Sebäbi bu kitapda ne size, ne maňa, ähli grek halkyna belli bolmadyk syrly dünýä bar. Kitaby Afiny şäherine, öz mugallymyňyza ibereliň. Goý, ol okasyn, belki, bu kitap medeniýetimizi, pelsepämizi, ylmymyzy ösdürmäge kömek eder».¹

¹ Тахир Карим. По следам «Авесты». Ташкент, 2007, 33–36 sah.

Isgender baradaky taryhy we çeper eserler biziň eýýamymyzdan öň döredilip başlapdyr. Ilki Aleksandr Makedonskiý aradan çykandan soň, onuň durmuşy we harby ýörişleri barada Klitarh bilen Oneskrit bir eser döredipdir. Soňra şu eseriň esasynda Plutarh (46-126) Makedonskiý baradaky taryhy-terjimehal eserini ýazyypdyr. Şu eserler bilen birlikde, bu şahs barada her hili halky kyssalar hem döredilip başlapdyr. Orta asyrlarda türk halklaryň arasynda Isgender Zülkarneýn hakynda halky we edebi eserler ýazylypdyr.

Isgender barada gymmatly maglumaty berýän ýazuw ýadygärlikleriniň biri hem Mahmyt Kaşgarlynyň «Diwanu-lugat it-türk» sözlügidir. Alymyň sözlüginde «türkmen» adynyň gelip çykyşy hakynda şeýle diýilýär: «Zülkarneýn Samarkandy geçip, türk/men/ülkesine hereket eden wagty türk/men/leriň örän güýçli we uly goşunynyň başynda Su [käbir çeşmelerde Şu – A.B.] atly bir ýaş hakanlary bardy. Her günü Balasagundaky saraýynyň önünde begler üçin üç yüz altмыш nobat deprek kakdyrardy. Bir günü Zülkarneýniň golaýlaşandygy baradaky habary Su hakana ýetirip: «Emriňizi aýdyň, söweş edelimi ýa-da...» diýipdirler. Hakan Hojant derýasynyň kenarynda agnak [gözegçihana – A.B.] gurduryp, Zülkarneýniň geçenini habar berer ýaly, kyrk tarhany gözegçi edip iberipdir. Bular hiç kime görünmän, gizlin ýola düşüpdirler. Esgerler olaryň gidendiginden habarsyz galypdyr. Hakanyň kümüşden edilen howzy bar eken. Sapara çykylanda şol howzy ýanyna alyp gider eken. Baran ýerinde howzy suwdan dolduryp, içine gazdyr ördeklere goýberder eken. Nökerleri bu gezek: «Söweş edelimi?» diýip sorapdyrlar. Onda hakan: «Ýüzüp ýören gazlara, ördeklere serediň, suwda nähili ýüzýärler?!» diýip jogap beripdir». ¹ Şunuň ýaly taryhy maglumatlar Isgenderiň gahrymançylykly keşbiniň Orta Aziýa bilen Hindistana çenli aralykda ýaşayan halklaryň çeper döredijiliginde öz beýanyny tapandygyna şaýatlyk edýär. Gahrymançylykly dessanlar, hut, şeýle taryhy wakalaryň esasynda döredipdir. Firdöwsiniň «Şanamasynda», Nyzamynyň «Isgendernamasynda», Nowaýynyň «Seddi-Isgenderisinde» onuň çeper keşbi dürli öwüşginde beýan edilipdir.

¹ Diwan-u lugat-it-Türk. Terjime eden Besim Atalay, III tom, Ankara, 1986, 412–415 sah.

Türkmen halk döredijiliginde hem meşhur «Isgendernamalaryň» özboluşly nusgalary döredilipdir. Olaryň birinde Isgender dünýäniň ýarsyny alýar. Ol muňa razy bolman, tutuş dünýä ýüzüni bakna etmegiň ugruna çykýar. Amyderýanyň gyrasynda ýerleşýän bir ýurda baranda, ol gyz patyşa barada eşidýär. Gyz patyşa Isgenderiň gelýändigini eşidip, önünden nökerlerini iberýär. Nökerbaşy Isgendere:

– Eý, Isgender! Seni biziň gyz patyşamyz çagyýar – diýýär.

Isgender patyşa gyzyň çakylygyna barypdyr. Şonda patyşa gyz Isgendere şeýle diýipdir:

– Isgender, sen biziň ýurda nähili maksat bilen geldiň? Gowy maksat bilen gelen bolsaň, duz-çöregimiz bar.

Onda Isgender şeýle diýipdir:

– Men dünýäniň ýarsyny özüme bakna etdim. Bu meni kanagatlandyrmady. Indi dünýäniň barysyny özüme elgarama etsem diýýän.

– Eý, Isgender! Dünýäniň ýarsyny alanyň bilen gözün doýmadyk bolsa, men saňa bir derman bereýin. Dermany hamyra garyp, bişirip iý. Päliňden gaýdyp, adalatly tebip bolarsyň.

Ine, şu parça taryhy wakalar esasynda döräpdir. Halk döredijiliginde gaýduwsyz, hökmürowan patyşalardan üstün çykmagyň tärleri kem-kemden kämilleşipdir. Bir eserde edermenlik gaýduwsyzlygyň, beýleki bir eserde dogruçyllygyň, başga bir çeper eserde syrly sözüň üsti bilen amala aşyrylypdyr. Isgenderiň Nuşabe diýen gyz patyşa bilen duşuşygy «Isgendernamalary» ýazan söz ussatlarynyň aglabasynyň ünsüni özüne çekipdir. Orta asyr taryhçysy Jerir Tabarynyň «Tabarynyň taryhynda» bu waka şeýle beýan edilipdir. Isgender Darany boýun egdirip, Bard ülkesine barýar. Ol ýerde häkimlik edýän Nuşabe diýen zenany huzuryňa çagyrdýar. Nuşabe Isgenderiň çakylygyna barman, sowgat iberýär. Muňa Isgenderiň gahary gelýär we ilçi sypatynda zenan patyşanyň ýanyna barýar. Nuşabe Isgenderi tanap:

– Özün güýçli patyşa bolup, şeýle halda meniň ýanyma geldiň. Bir tagtda iki patyşanyň oturmagy mümkin däl. Sen erkek arslan bolsaň, men zenan arslandyryn. Dara patyşa hem meniň bilen maslahatlaşyp iş tutardy. Meni ýeňseň, dünýäde ýene bir «zenan» patyşa artar. Men ýeňäýsem, seniň ýagdaýyň nähili bolar? – diýip, tagtdan düşüpdir.

Isgender Nuşabeniň akylyna haýran galyp, oňa boýun egipdir.

Nuşabe bulara aş berende, dört kāsāni altyndan, ýakutdan, lagyldan we hünjüden dolduryp, Isgenderiň öňünde goýupdyr. Isgender:

– Ynsan daşy iýermi, tagamly nahar getir, şony iýeyin – diýipdir.

Zenan şa şeýle jogap beripdir:

– Eý, şähriýar! Sen şu daşlar üçin bu ýerlere geldiň. Bolmasa, Rumda etdir nahar ýokmydy?! Sen şu daşlar üçin ýurt söküp, zähmet çekip ýörsüň.

Isgender onuň teýeneli sözüne utanyp, ynsaby oýanypdyr. Hiç haçan Nuşabeniň ýurduna ýöriş etmejekdigi hakda oňa dilhat beripdir.

Şu waka dünýä meşhur nusgawy söz ussatlarynyň döredijiliginde çeper beýan edilipdir. Beýik söz ussady Nyzamy Genjewi (XII asyr) şu ýordumy «Hamsasynyň» «Isgendernama» kitabyna girizipdir. Bu eserde Isgender Nuşabeniň dört kāsede saçağyň üstüne getirip goýan gymmatbaha daşlaryny görüp, şeýle diýýär:

Düzüpsiň suprama almaz, ýakut, dür,
Heý-de daş iýlermi, bu ne diýmekdir.

Daşy hem iýermi akylly ynsan,
Olary aşgazan siňdirmez, ynan.

Oýlan-da iýmä ber, mädämiz doýsun,
Işdä bilen oňa el uzadyp bolsun.

Nuşabe güldi-de: – Sizi barladym,
Daşa-ha bogazda ýol ýokdur, şahym.

Peýdasyz ýaramaz şeýle daş üçin,
Uruşmak ne derkar, çapuşmak neçün?

... Bu daşdan her adam doýýança aldy,
Iýmedi, daş ýene ýerinde galdy¹.

Öwüt-nesihat häsiýetli bu edebi parça taryhy şahsyýet Aleksandr Makedonskiniň folklorda we edebiyatda dürli öwüşginli çeper keşbe

¹ Nizami Gýandjewi. Iskender-name. I tom, Baku, 1953, 233–234 sah.

öwrülendigine şaýatlyk edýär. Şu usul soňky döwürlerde hem dowam etdirilipdir.

XIII-XIV asyrlaryň sepgidinde ýaşan Nasreddin Rabguzynyň dünýä edebiyatynyň genji-hazynasyna giren «Kysasy Rabguzy» atly kitabynda bolsa Isgender Zülkarneýn musulman dünýäsinde ady agzalyp geçilýän pygamberleriň hatarynda goýulýar. Eseriň «Isgender Zülkarneýniň wakalarynyň beýany» atly kyrk ikinji kyssasynda Isgender Zülkarneýni käbir alymlaryň pygamber, käbir alymlaryň bolsa, patyşa hasaplandyklary nygtalyp geçilýär, Gurhandan Zülkarneýn hakynda aýdylan aýatlar mysal getirilýär¹.

Ylmy we ýazuwly çeper edebiyatda Isgender baradaky kyssalar, öwüt-nesihatlar asyrdan asyra geçip, ýygyndylaryň, ylmy delillendirmeleriň ýörgünli gahrymanyna öwrülipdir.

Alyşir Nowaýy hem ylmy we döredijilik işlerinde Isgender baradaky halky kyssalara häli-şindi ýüzlenip, «Isgendernamalara» önjeýli goşant goşupdyr. Onuň baş dessandan ybarat «Hamsasynyň» «Haýratul-ebrar» («Ýagşyzadalaryň haýyrly işleri») atly birinji kitabynyň 49-njy bölümünde Isgenderiň ölüm pellesinde ýatyrka aýdan pendini beýan edilipdir. Nowaýynyň bu efsanasy türkmen halk döredijiligindäki «Isgenderiň gözi bir gysym toprakdan doýdy» diýen halky kyssa gabat gelýär. Nowaýy şeýle ýazýar: «Hemme yklymlary alan Isgender jahan ýurtlarynyň tagtyna eýe boldy. Dünýädäki hemme ýer we suw onuň golastyna geçdi. Asmanyň gök gümmeziniň üstünde hutba okap, adalat tagmalaryny ýyldyzlara urdy. Ol hem şady, hem welidi, hem pygamberdi. Onuň tebigaty danyşmentlik bilen örtülendi. Onuň zandynda Jemşidiň adatlary bardy».²

Zülkarneýniň Nusaýy alşy baradaky rowaýatda Isgenderiň bu häsiýeti türkmen halkynyň taryhy bilen baglanyşykly çeper beýan edilipdir. Taryhy wakalar, ýer-ýurt atlary bilen baglanyşdyrylan bu rowaýatyň mazmuny şeýle:

Zülkarneýniň geldi-geldisi birki hepde öň eşidiler eken. «Pylan ýere geldi» habaryny eşiden handyr oba kethudalary «Gaçmalymy ýa-

¹ Kyssasy Rabguzy. Kysasyl enbiýa. II tom, Aşgabat, 2004, 243 sah.

² Alişer Nawoýi. Haýratul-abror. Toşkent, 1989, 310 sah.

-da söweşmeli?!» diýip, ile-güne maslahat salar eken. Soňra maslahata görä bolnupdyr. Bir gün Nusaý halkyna «Zülkarneýn Kaka geldi» habary ýetipdir. Han ilaty maslahata çagyrypdyr. Her kim bir zat diýipdir. Ahyry bir goja kişi: «Altyn-kümüş, gul-gyrnak bermäliň. Söweş hem etmäliň. Siz daga-daşa, baýra-çöle siňip gidiň. Zülkarneýn akylly handyr. Söze-üme düşünyändir» diýpdir. Nusaýyň halky garrynyň aýdyşy ýaly edipdir. Garry Zülkarneýn geliberende, şaherden ses ýetim uzaklyga çykyp, Güne bakyp, güneşläp oturyberipdir.

Isgender Zülkarneýn Nusaýa golaýlaşýar. Onuň ýolunda ne goşun bar söweşmäge, ne altyn-kümüş bar ýaraşmaga. Bir garry otyr güneşläp. Isgender munuň aňrysynda bir hikmetiň ýatandygyny aňyp, atyny gös-göni garryň üstüne sürüpdir. Isgender gün bilen garryň arasynda durşuna:

– Sen mert garry ekeniň. Dile dilegiňi, ýerine ýetireýin! – diýipdir. Garry şeýle jogap beripdir:

– Men güneşläp otyryn. Şahym, siz Gün bilen arada dursuňyz. Bir haýyşym, Günüň öňünden aýrylsaň bolýar.

Isgender bu ýiti manyly sözden soň, Nusaýa goşun sürmän, galadan aýlanyp geçipdir. Bu rowaýatyň wakasy hakykata dogry gelýär. Onuň soňunda Arastu [Aristotel – A.B.] Isgenderden sorayar:

– Şahym, Nusaý baý ýurt. Ol garry näme diýdi. Biz parlar bilen söweşmän, Nusaýyň daşyndan geçip gaýtdyk. Munuň sebäbi näme? – diýip sorayar. Isgender garrynyň aýdan sözünü aýdýar.

– Onuň sözünde uly many bar – diýip, ýene sözünü dowam edýär. – Garrynyň «Günüň öňünden aýryl!» diýdigi, «Eý Isgender, sen tutuş dünýäni alsañ hem Günüň öňüni tutup bilmersiň!» diýdigidi. Men köp ýurdy aldym, emma şeýle dana garra duş gelmedim. Şonuň üçin Nusaýy çapman, onuň daşyndan geçdim – diýýär.

Isgenderiň adyna aýdylýan şunuň ýaly taryhy esasly wakalar çeper döredijilikde örän kän. Isgender baradaky dürli ýordumlar dünýä halklarynyň döredijiligine dary kimin pytrap gidipdir. Isgender we onuň bilen baglanyşykly wakalar her halkda şol halkyň durmuşyna, ahlagyna, döredijilik ukybyna görä, dürli çeper çözügütlerde beýan edilipdir.

TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynda Isgender hakynda birnäçe çeşmeler saklanýar. Şolaryň biri ýüz sany «dessandan» ybarat «Isgendernama» atly uly göwrümlü eserdir. Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 512-nji, 7858-nji, 7478-nji bukjalarynda saklanýan bu kitap 1811-nji ýylda Molla Agzam atly bir adam tarapyndan toplanypdyr.

«Isgendernamalarda» Isgender Zülkarneýn ýylanlaryň patyşasydyr itbaşly adamlar bilen duşuşýar, äpet garynjalar, ýekegapanlar, içyanlar bilen söweşýär, gadymy döwrüň patyşalary Keyumersiň, Peridunyň, Jemşidiň, Menuçehriň tilsimli zyýarathanalaryna girip, olardaky syrlardan habarly bolýar. Gadymy döwrüň jahan pälwanlary adyny alan Samyň, Zalyň, Rüstemiň, Suhrabyň, Ispendiýaryň guburlaryna zyýarat edýär. Şeýle hem ol suwuň astyndaky, asmandaky täsinliklere tomaşa edýär. Ol menzilleri, ýollary aşyp, Kap dagyna barýar. Günüň dogşuna tomaşa edýär. Eflatunyň hikmet bilen gurşundan gurduran şäherini weýran edýär. Samarkant, Merw, Sarahs galalaryny, uýgurlar ýurdundaky Sülmi, Goçu, Janbalyk, Başbalyk we Ýangibalyk atly baş sany şäheri bina edýär.

Jemşit, Afrasýap, Keyumers Är Hupby, Oguz han, Rüstem, Isgender kimin mifiki-taryhy şahslar uzak döwrüň dowamynda halk döredijiligine we çeper edebiyata, şol sanda beýik akylgaryň döredijiligine-de oňaly täsir edipdir.

«Oguznamalardaky», «Gorkut Atadaky», «Görogludaky» merdana edermenlik halky edermenlige gönezlik bolupdyr. Magtymguly özüniň dürdäne sygryýetinde şu edermenlige gadymy döwürde goşulan Isgenderi kinaýa bilen ýatlap, şahyrana şahsyýetiniň geografiasyny giňeldipdir we onuň taryhy hem-de çeper esasynyň anyk çeşmelerden suw içýändigine kepil geçipdir.